

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Isten ösvényei

(József Attila és Illyés Gyula Mécs László-kritikáiról)

A múlt század első évtizedétől kibontakozó magyar katolikus irodalom legfontosabb összehasonlítása és (legalábbis a '20-as-'30-as években) legjelentősebb inspirálója a francia katolikus irodalom volt. Hatalmas a különbség azonban a két katolikus irodalom politikai, társadalmi és gazdasági kontextusa között, melyre 1933-as kritikájában Illyés Gyula is rávilágít. Lényeges megállapítása Karafiáth Juditnak Mauriac magyarországi recepcióját elemző tanulmányában¹, hogy Illyésnek ezt a tételét lényegében átvette Rónay György 1938-ban a Magyar Kultúrában publikált, s a magyar katolikus irodalommal szintén igen kritikus cikkében, és ezzel cseng össze Sík Sándor három évvel későbbi a katolikus irodalom kérdéseit elemző írásának megállapítása is, mely szerint a francia és a hazai katolicizmus életviszonyai és kulturális háttere között nagy különbségek vannak. A francia katolikus irodalom ugyanis irodalomtörténeti mértékkel mérve is jelentős esztétikai teljesítményre volt képes, míg a két világháború közti magyar katolikus irodalomról ez kevésbé mondható el. Egyetlen összehasonlítást említve: milyen hatalmas különbség van Henri Bremond abbé tiszta költészetről alkotott nézetei és a Mécs László költészetéből kiolvasható poétika között! S ha már „poésie pure”: komoly megdöbbenést keltett a korabeli magyar irodalmi körökben, hogy Mécs László 1944-es kötetéhez maga Paul Valéry írt méltató előszót. Ezt a tényt, s Valéry elragadtatását két és fél évtizeddel később sem tudja mással magyarázni Vas István, mint azzal, hogy a francia költő „pillanatnyilag éppen kiábrándult saját poétikájából, szervezete annak gyökeres ellentétére szomjazott.”²

Míg Mécs Franciaországban jelentős irodalmi sikereket ért el, s Magyarországon is hatalmas népszerűségnek örvendett, a korabeli irodalmi modernség hazai képviselőinek elismerését nem sikerült kivívnia. Jól példázza a Nyugat egymást követő nemzedékeinek Mécshez való viszonyát Vas István előbb idézett, „mogorva jegyzeteinek” egyik megállapítása: „Az igazat megvallva, kimondatlanul is megegyeztünk abban, hogy Mécs László versei nem tartoznak abba a fogalomba, amit mi költészetnek nevezünk.”³ Rónay György, aki számára a Kárpáti Aurél, Bálint György vagy Illyés Gyula kritikáiból tájékozódó harmadik nemzedék tagjaihoz képest Mécs költészete közvetlenebb élményt jelentett, szintén kiemeli azt az esztétikai ízlésbeli különbséget, mely a befogadók Nyugat költészete által formált esztétikai horizontját elválasztotta attól a lírától, melyet Mécs képviselt. Az ő álláspontja nemcsak annyiban tér el azonban kortársaitól, amennyiben megértőbben fordul Mécs költészete felé, hanem annyiban is, amennyiben – ennek összefüggésében – felveti a Nyugat átörökölt esztétikai

¹ KARAFIÁTH Judit, 1998, *Mauriac Magyarországon*, in *A magyar művelődés és a kereszténység III: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Róma, Nápoly, 1996. szeptember 9-14.*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, SÁRKÖZY Péter, Bp., Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum, 1572-1573.

² VAS István, 1974, *Mogorva jegyzetek*, in VAS István, *Az ismeretlen isten*, Bp., Szépirodalmi, 1083.

³ VAS István, 1974, *Mogorva jegyzetek*, i. m., 1056.

mércéinek a revízióját.⁴ Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy Mécs líráját a mai irodalomértésünk és a nemzeti kánon szempontjából két jelentősnek ítélt költő (József Attila és Illyés Gyula) kritikájának esztétikai előfeltevéseit vizsgálva helyezzem el a 20-as-30-as évek magyar líratörténetének összefüggésében.

József Attila Mécs-kritikája⁵ 1931-ben poétikatörténeti fordulóponton született, közvetlenül a költő nevezetes Babits- és Kassák-bírálatának környezetében. Ekkora – Bókay Antal értelmezése szerint⁶ – József Attila költészete olyan, hosszú évek óta formálódó poétikai fordulathoz ért, melynek során a költő fokozatosan szakított a tanult költői modellekkel, a klasszikus modernség szimbolista poétikájával és az avantgárdal, ennek dokumentumaiként publikálja „ödipuszi-apagyilkos” kritikáit Babits és Kassák egy-egy kötetéről.⁷ A Mécs-kritika esetében persze nem lehet szó az elődökkel való leszámolás mélylélektani motivációjáról, József Attila bírálatát – csakúgy, mint két évvel később Illyését – Mécs költői teljesítményéhez mérten eltúlzott népszerűsége váltotta ki, s egy magasművészet nevében utasítja el Mécs népszerűsége törekvő költészetét. S ha apagyilkosságról nem is beszélhetünk a Babitshoz vagy Kassákhoz hasonló hatástörténeti kapcsolat híján, a kritika záró gondolatában Mécs közönségétől elkülönülő szubjektivitását, önálló létét semmisíti meg József Attila. Megállapításai (miszerint „Mécs László a tömegek költője”, akinek verseit a kispolgári tömegek írják) a Mécs-problémát eleve egy recepciótörténeti kontextusba helyezik.

Tény, hogy Mécs az 1920-as évek végére a Felvidéken, Erdélyben és az anyaországban is elismert és ünnepelt költőnek számított, s méltatói benne látták a korabeli irodalom költő-zsenijét.⁸ Az a törekvés azonban, mely előadóművészi és költői sikereinek csúcán a nagyközönség elvárásai horizontjának ismeretében a népszerűséget célozta meg, a direkt hatáskeltést költészetének meghatározó alakító tényezőjévé tette. Költészete a Trianon után radikálisan átalakuló politikai és hatalmi viszonyok között még tudott újat mondani azzal, hogy a magyarság nemzeti sérelmeit a felerősödő nacionalizmusban feloldó közhangulattal szemben a Kárpát-medencében élő népek összefogásának a pozitív alternatíváját hirdette meg, s a háború utáni gazdasági és társadalmi válsághelyzetben vállalta a nyomor transzparens felmutatását és a prohászcai keresztényszocializmus szellemében a szegénység ügyének költői képviselését. Az aktuális társadalmi valóságra reflektáló versei azonban, melyekben a tényleges problémákat a keresztény tanítás örömhírének meghirdetésével vagy egy utópikus-idilli jövő sejtetésével oldotta fel, népszerűségének növekedésével egyre üresebb, populistább szólamokként hangzottak. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek elején költészete éppen fiatal baloldali költőtársaitól kapta a legkeményebb kritikákat.

⁴ RÓNAY György, 1971, *Mécs László*, in MÉCS László, *Aranygyapjú: Válogatott versek (1923-1968)*, szerk. Brudi Zsuzsa és RÓNAY György, Buffalo - New York, Hungarian Cultural Foundation, 1971., 36.

⁵ JÓZSEF Attila, *Mécs László költészete*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm>

⁶ BÓKAY Antal, 2004, *József Attila poétikái*, Gondolat Kiadó, Bp., 54.

⁷ *I. m.*, 53.

⁸ A prágai Magyar Hírlap szerzője, Székely Molnár Mihály 1929-ben például a következőképpen jellemezte Mécsét: „Mécs Lászlót ma túlzás nélkül a magyarság egyik legnagyobb poéta-zsenijének nevezhetjük, mert a magyar irodalomtörténetben máris Balassi Bálint, Csokonai, Petőfi, Arany és Ady Endre mellett foglal helyet.” (idézi RÓNAY László, 1997, *Mécs László*, Bp., Balassi Kiadó, 60.)

Az esztétikai distancia azonban, mely egy meghatározott közönségréteg eleve adott elvárási horizontjával szemben Mécs pályakezdő műveiben egy újfajta világlátás esztétikailag közvetített tapasztalata számára nyitott új perspektívákat, nem elsősorban az aktuális társadalmi-politikai helyzetre reflektáló tematikában ragadható meg, hanem a Mécs-líra újszerűen ható hangjában. Bálint György 1932-ben a *Hajnali harangszó* második kiadásáról írott kritikájában a következőképpen magyarázza Mécs népszerűségét: „Népszerűsége sok tekintetben indokolt. Tud népszerű lenni és ez nagy dolog. Tudja, hogy mire van szüksége olvasóinak. Tudja, hogy azok a közönségrétegek, amelyek annakidején Farkas Imre fiatalkori lírájáért rajongtak, most már valami mást akarnak. Olyan költészetre van szükségük, amely hangulataival, ötleteivel, formaeszközeivel tudomást vesz a líra «modernebb» problémáiról anélkül, hogy ezeket a problémákat túlságosan komolyan venné és nyugtalanító intenzitással dolgozná fel. Mécs László tehát verseiben tudomást vesz az utolsó húsz év lírájának tartalmi és formai problémáiról és ezt ügyesen ártalmatlanul jelzi olvasói előtt.”⁹ Mécs korai verseinek nyelve olyan stílushatásoknak köszönhetően formálódott, mely az irodalmi modernség klasszikus és avantgárd befogadói horizontjába már (esetleg mint meghaladott) esztétikai tapasztalatként beíródtak, de annak a konzervatív közönségnek a számára, amelyik korábban határozottan szembehelyezkedett a modernséggel, elsősorban annak társadalmi és etikai mondanivalója miatt, s mely ennek következtében esztétikai szempontból lényegében reflektálatlanul hagyta az új irodalmi kísérleteket, még a húszas évek elején is újdonsággal szolgálhatott.

József Attila Mécs-kritikájának hangneme, módszere és a mögötte sejthető filozófiai háttér leginkább Babits 1929-es kötetéről írott bírálatban kifejtett költészetelméleti fejtegetésekkel rokon, noha a két írás mélysége és irodalomtörténeti jelentősége nem mérhető össze. Mindkét kritika esetében azt a rendmetafizikát fedezhetjük fel elméleti háttérként, mely József Attila tárgyias költészetének is eszmei alapja lesz,¹⁰ s melynek lényege, hogy az emberi szellem a világ rendezetlenségével, az anyag kaotikus végtelenségével az elme, a képzelet és a lélek szintjén valamifajta rendezettséget állít szembe: a logikát, a képzeletet (mitológiát) és a műalkotást. A lélek és a műalkotás között található az ihlet, mely mint energia vagy akarat a végtelen anyagot végessé teszi, így lesz a műalkotás „közvetlen egyetemesség” vagy „szemlélhető egész”. Mécs lírájában József Attila éppen az értelmes rendező tevékenységet hiányolta, a versek túlbonyolított képisége számára a költői lélek káoszát rejtette, s ezért nevezheti Mécs társadalomszemléletét is naivnak, azaz együgyűnek. A Kassák-kritika a műalkotást mint „elmeművet” alapvetően marxista antropológiai háttérrel tárgyalja, de már megfigyelhető itt az elméleti keretek fellazítása. Az írás mélylélektani utalását értelmezve Tverdota György a műalkotás keletkezéséről alkotott József Attila-i elképzelést a szublimáció freudi fogalmával írja le: „A művészi munkát, a voltaképpeni formaadást, rendező, tudatosító, jelentést adó tevékenység gyanánt, értelmi munkaként gondolja el a költő. A remekmű tehát a két oldal, a kaotikus lelki anyagot adó, s a tudatos, rendet teremtő tevékenység, ösztön és értelem harmonikus együttműködésének kiegyensúlyozott

⁹ BÁLINT György, 1932, *Hajnali harangszó: Mécs László versei* – Athenaeum, Nyugat, 11. sz., 668-669.

¹⁰ BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, i. m., 38-39.

eredménye. Ez az, amit Freud szublimációnak nevez.”¹¹ József Attila Mécs kritikájának képzavarokat, a költői képek koherenciáját és a valósághoz való viszonyát kifogásoló kitételei tehát ezzel az elméleti háttérrel érthetőek meg, s rávilágítanak arra a lényegi különbségre is, mely a harmincas évek lírájának alakulástörténetét döntően meghatározó József Attila-i tárgyias költészetet az ösztönös, a szó(áradatok) mágikus erejének naiv hitére alapozott Mécs-lírától elválasztották.

Illyés lírája a harmincas évek elején még inkább paradigmatis helyet foglalt el a magyar irodalomban, mint József Attila költészete. A hasonló líratörténeti szituációt, melyben a két költő versei és kritikái születtek, nemcsak az egy nemzedékhez tartozás ténye, vagy a tárgyias költészet sajátos változatainak kialakítására tett kísérletek határozták meg, hanem az is, hogy mind József Attila, mind Illyés Gyula a harmincas évek elejére – ha más-más módon is – szakított az első nemzedék líráját meghatározó szimbolista-szecessziós és a nálunk Kassák nevével fémjelzett avantgárd poétikákkal, s saját irodalomszemléletüket ezekkel szemben alakították ki. Az elődökkel leszámoló József Attilával szemben azonban Illyés a húszas évek végére kialakított szemléletmódját Tverdota György kifejezésével élve „hagyományörző modernségként”¹² jellemezhetjük, amely az irodalmi múlthoz való s csak részben irodalmi tényezők által meghatározott viszonyulást jelöli. Ahogy a Rédey Tivadarral polemizáló írásában kifejti, az irodalom szellemisége és nemzeti jellege mindig is baloldali volt,¹³ de a Petőfi költészetében gyökerező „népiség, nemzeti szellem, baloldaliság, progresszió”¹⁴ érvényessége már a maga által meghatározott keretek között is problémátusnak mutatkozik, hisz kérdéses, hogy hogyan integrálható ebbe a hagyományrendbe például Babits személye és költészete, vagy a szimbolizmus kritikája¹⁵ után Ady lírája.

Tverdota György azon megállapítását tehát, mely szerint a „fiatal Illyés kitűnő közíró volt, de véleményformálásának súlypontjában nem irodalmi kérdések álltak”,¹⁶ a katolikus költészetről, s azon belül Mécs verseiről írt kritikája is alátámasztja. Az az Illyés költészetét és kritikus tevékenységét meghatározó „lírai realizmus”, melynek kulcsszavai az őszinteség, a hitelesség, a természetesség, a megszólalás közvetlensége és a kifejezésmód keresetlensége¹⁷, olyan etikai normát állít irodalomszemléletének középpontjába, mely a klasszikus modernség poétikájához képest korlátozza a lírai alany szubjektivitását, másrészt azonban az irodalmi műben „kinyilatkoztatott” üzenet hitelét a költői személyiségtől várja el: „Verseinek tárgya az egész humanizmus iránt gyanakvóvá tett. Első pillanatra azt hiszed, hogy kiáll, bátran vállal valami merészet, de már az első fordulónál észreveszed, hogy nagyon is fedezi magát, biztos falak mögül vitézkedik s végeredményben amellet ágál, amit látszólag támadni készült. Politikus költő. De – hogy erről a területről vegyem a hasonlatot – szavai csak a parasztfogás gyanuját ébresztik bennem. Katolicizmusa, amit világszemléletének vall, a

¹¹ TVERDOTA György, 1999, *József Attila*, Bp., Korona Kiadó, 79.

¹² TVERDOTA György, 2003, *Illyés irodalomszemlélete a harmincas években*, in *Csak az igazat: Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán*, szerk. GÖRÖMBEI András, Bp., Kortárs, 43.

¹³ ILLYÉS Gyula, 1975, *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?* in ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel* 1, Bp., Szépirodalmi, 328.

¹⁴ TVERDOTA György, 2003, *Illyés irodalomszemlélete a harmincas években*, i. m., 43.

¹⁵ Vö.: ILLYÉS Gyula, 1975, *A tárgyilagosság lírája*, in ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, i. m., 312.

¹⁶ TVERDOTA György, 2003, *Illyés irodalomszemlélete a harmincas években*, i. m., 41.

¹⁷ Vö. I. m., 45-46.

keresztényszociálisták magatartására emlékeztet, akik sötét színekkel festik a nyomort, zúgnak még a kapitalizmus ellen is, de a tanulság levonásakor, a harc pillanatában okosan eszükbe jut, hogy minden hatalom istentől való.”¹⁸ Megjelenik továbbá Illyés Mécs-kritikájában a Kosztolányi Vojtina-levelére válaszoló (két héttel korábban publikált) írásának egyik központi, az első nemzedék rímtechnikai szabályait s prozódiai elveit fellazító gondolat is: „Ami saját magát is megtéveszti: rím és ritmizáló készsége, a dilettánsok örök csapdája. Ritmusa zúg és dübörög, rímei csillognak, – mi kell több, hogy tökéletes költő legyen? Csak szét kell néznie a világban, mely tele van témával.”¹⁹

A két kritika, melyek közül a megjelenés helye és a kritikus elismertségéből fakadóan Illyés írása keltett nagyobb feltűnést, világosan megmutatja azt a távolságot, mely Mécs költészetét a korabeli magyar líra fő irányaitól elválasztotta: „Miközben a harmincas években paradigmaváltás következett be irodalmunkban – írja Rónay László -, Mécs egészen sajátos utat választott, szakított az expresszionizmussal, érintetlenül hagyta az újklasszicizmus is, melyet a 20-as évek végén avantgárd ihletéssel induló fiatalok műveltek, s az ősi ének mondók stílusát, előadásmódját élesztette föl. Mindennek lehet nevezni e versideált, csak korszerűnek nem, a minél többször bírálták miatta, annál makacsabbul ragaszkodott hozzá.”²⁰

Isten ösvényei nemcsak kiszámíthatatlanok, de sokszor még utólag is megismerhetetlenek. Mi vagy ki vezette Paul Valéryt oda, hogy előszót írjon Mécs verseskötetéhez? Költői meghasonlás vagy – miként erre Vas István szintén céloz – diplomáciai ügyeskedések? Ma talán mindegy is, hisz Mécs lírája nemcsak a világirodalmat nem hódította meg, de az évtizedek alatt a magyar irodalmi kánonból is kihullott. Korabeli népszerűsége és sikerei miatt azonban az utókor részéről is megérdemel annyit, hogy legalább a Mécs-jelenséggel röviden foglalkozzon.

¹⁸ ILLYÉS Gyula, 1933, *Katolikus költészet*, Nyugat, 7. sz., 428.

¹⁹ *I. m.*, 429.

²⁰ RÓNAY László, 1997, *Mécs László*, i. m., 80-81.